

NÉPZENÉNK ÉS A CIGÁNYZENE

AMINT CSAK reneszánszkori érmeiken láthatjuk, úgy vésődött be zenei köztudatunkba két együvé tartozó, jellegzetes arcél: lélek fényét sugárzó kemény vonások, boltozatos homlok, hófehérre öszült haj: a Bartóké, mögötte lágy vonalakon előradó melegség, homlokba hullt fürtök, rőtbarna szakáll: a Kodályé. Őszefonódott a nevük, szétválaszthatatlan a munkásságuk. Ők hozták napfényre magyarságunk legősibb, mélyen rejtőző kincseit, a földhözragadt nép ajkán ázsiai hagyományt őrző parasztdalokat.

Kétségtelen, hogy Herder és a Grimm-testvérek hatására magyar földön már a XIX. század derekán nőttön-nőtt az érdeklődés a folklóre-kutatás iránt, de népi dallamkincsünk föltáratlan értékei mellett multszázadi gyűjtőink még süket fülekkel haladtak el, nagyobbrészt csak a szövegek gyűjtésére szorítkoztak. Ritkán akadt közülük olyan, aki tudományos szándékkal és egyben alaposabb zenei készütséggel a dallamgyűjtésre is kiterjesztette munkásságát. Így is, mindezek ellenére, három gyűjtemény látott napvilágot a mult század második felében: a Szinié,¹ Bartalusé² és a Kiss Ároné³; de a dallamok lejegyzésében ingadozó pontosságot mutatnak, nem mentesek minden fogyatékoságtól. Teljességgel megbízható és tudományos rendszerezést is kiérlelő gyűjtőmunka csak a századforduló táján indult meg kiváló folkloristánk, Vikár Béla kezdeményezésére. Ő vetette meg az alapját a budapesti Nemzeti Múzeum fonográf-henger-gyűjteményének s ezt pár év elteltével Berlinben éppúgy nélkülözhetetlennek találták, mint Bucureștiben. Ez a szerencsés munkakezdés szélesedett ki és kapott friss lendületre 1905-ben, — az évszám értékét csak a jövő ismeri majd — amikor Kodály Zoltán nekivágott legelső gyűjtőútjának a Mátyusföldön, Csallóközben. Egy évvel később már ketten járják az országot Bartók Bélával, hogy viaszhengerekre gyűjtésük az alföldi zsellérnép, dunántúli pásztorok és erdőlő székelyek között ősi népzeneinket.

Gyűjtésük felbecsülhetetlen értéket, több mint ötezer dalmot halmozott föl, de ez a szám Seprődi János, Molnár Antal, Lajtha László, Volly István és mások gyűjtőmunkájával messze tízezer fölé szökött. Eléggé nem értékelhető e dallamgyűjtemény mennyiségi szempontból sem, de méginkább beláthatatlan jelentőségű az az eredmény, hogy Bartók és Kodály kezében e dallamok végre vallani kezdenek a magyar népi dallamkincs titkairól.

¹ *Szini Károly*: A magyar nép dalai és dallamai. Pest, 1865.

² *Bartalus István*: Magyar Népdalok. I—VII. köt. Bp. 1873—90.

³ *Dr. Kiss Áron*: Magyar Gyermekjáték-gyűjtemény. Bp 1891.

Amint legelső népdalközléseik és rendszerező munkáik kikerülnek sajtó alól, egyszerre szétfoszlanak a zenetudományban a magyar népzeneről élő, amúgy is hiányos fogalmak, összeomlanak a hamis elméletek, sőt megrendül egy régi, büszkén melengetett hit is, vagy inkább hiedelem. Hisz ha régebben kimondtuk, vagy akár papirra vetettük ezt a két szót: *magyar népdal*, mindenki előtt a nekibúsult, mulató magyar alakja jelent meg, akinek háta mögé odasettenkedik a cigány s füléhez hajolva húzza az édesbús hallgatót, vagy pattogó, tüzes frisset. Izig-vérig magyar muzsika, törölmetszett ősi dallamok ezek, — így hitte, sőt hiszi is az „úri középosztály”. De, ime, elkövetkezett az idő, amikor e lélekben gyökerező, ezerszer átélt hitet is háborgatják.

KODÁLY ÉS BARTÓK ugyanis dallamgyűjtésük földolgozása közben a magyar népdalkincs nem is sejtett, meglepő sajátosságaira bukkantak. Így a világháború harmadik évében, 1917-ben adta közre Kodály a magyar népzene ötfoku hangsoráról szóló tanulmányát,⁴ amely gyökeresen fölforgatta a régi ismereteket. Akkor ugyan a harcterek ágyúdöreje messze túlharsogta e zenefilológiai tanulmány visszhangját, de ez mit sem von le a fölfedezés értékéből. E tanulmányában mondta ki Kodály, hogy a magyarság legősibb zenei hagyományait őrző népi dallamoknak semmi közük sincs a hétfoku hangsorhoz, népzeneünk legrégebb dallamai nem az európai műzenében uralkodó dur-moll hangrendszeren, hanem *öt-foku (pentaton) hangsoron épülnek föl*.⁵ Ebben a rendszerben egészen más a dallamvonalak hullámvázása, elütő mindattól, amihez a műzenében, vagy akár a cigány játékában hozzászokott a fülünk.

Közben Bartók — átvéve Krohn Ilmari finn népdalgyűjtő rendszerét — csoportosította a különböző vidékekről gyűjtött megegyező dallamokat és dallamváltozatokat. Így áttekintést nyerve a másként össze nem fogható anyag fölött, megnyílt a lehetősége a magyar népzenei stílus tanulmányozásának. Bartók „A magyar népdal” című testes könyvében⁶ meg is alkotta népi dallamkincsünk átfogó rendszerét, három osztályba sorozva az egész paraszdallam-anyagot. Szerinte vannak A) régi stílusú, B) új stílusú, s végül C) vegyes, nem egységes stílust alkotó dallamaink. Mivel azonban a C. osztály dallamai nagyjából a szomszédnépek kölcsönhatásaira utalnak, számunkra ezúttal csak a régi és új stílusú dallamok fontosak.

Régi stílusú dallamainkat a városi magyarság, az úri osztály nem ismeri, tökéletesen elidegenedett tőlük, sőt egyáltalán magyaroknak sem hajlandó őket egykönnyen elfogadni, pedig zenei vagyó-

⁴ *Kodály Zoltán*: Ötfoku hangsor a magyar népzeneben. Zenei Szemle, 1917. Másodszor lenyomtatva: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 1929. 208 — 218 l.

⁵ Ma használatos összhangzattani fogalmakkal élve, ez a hangsor olyan lefelé haladó természetes moll skálához hasonlítható, amelyből a 2. és 6. fok kimaradt. Hangjai tehát — ha példának okáért g'-ből indulunk ki — így következnek: g' b' c'' d'' f''.

⁶ *Bartók Béla*: A magyar népdal. Bp. 1924. LXX. l. szöveg + 137 l. kottamelléklet és versszöveg.

nunk legértékesebb felét teszik. Éppen úgy hordozói e dallamok egy ázsiai művelődésvilág örökségének, amint az ananjinoi műveltség emlékét őrzi a magyarság kialakulása korából nyelvünknek a családi életre, vérségi és társadalmi kötelékekre vonatkozó sok szava. Sajnos, a régi stílusú dallamok kiveszőfélben vannak, csak az öregebbrendű falusiak ajkán élnek még és az egyre gyorsuló városiasodás mindinkább kiszorítja őket a falu emlékezetéből. Össze-vissza kétszáz változatesoportba tartozó ezer régi stílusú dallamot sikerült gyűjtőinknek eddigelé lejegyezniük. E népzenei stílus sajátosságai közül, mint legfeltűnőbbet, az ötfokú hangsort kell kiemelnünk. Ez bizonyít leghathatósabbban a stílus ázsiai eredete mellett. Rámutatott erre már Bartók is könyvének *Appendix*-ében, ahol három cseremiszi népdalt közölt. De Bartóknak óvatos fogalmazású véleményét azóta többszörösen megerősítették az ázsiai népzene mélységeibe bevilágító kutatók. Ugyanis találékony német zenetudósok már a világháború alatt gyűjteni kezdték az orosz hadifoglyok dallamkincsét, azóta bőven gyarapszik a finn, lapp és főként orosz népzenei kiadványok száma, angol, francia és német kutatók pedig gyűjtő útjainkon eljutottak már Kinába is. Tehát tömegesen látnak napvilágot ázsiai dallamgyűjtemények, legfeljebb az ázsiai néptömegek mérhetetlen arányaihoz képest mondhatjuk a kutatásokat szórványosnak. Mindenesetre ahhoz elég anyagot szolgáltatott, hogy a gyűjtemények földolgozása után Szabolcsi Bence az *Ethnographia* lapjain közölt nagyfontosságú tanulmányában kimutathassa:⁷ e pentaton stílus kétségkívül Közép-Ázsiában született, s „hatalmas zenei nyelvlánca végig követhető, szakadozott vagy elmosott nyomain, a Lapp-félszigettől és a *Dunántúltól*, illetve a Kaukázus és a Volga vidékétől Kelet- és Délkelet-Ázsia partvidékéig... A magyar népzene mélyén tehát máig egy archaikus középázsiai dallamstílus él tovább; mert a pentatónia többi európai típusai — az ógörög zene ősi hangrendszerétől régi kelta melódiáig — nyilván más forrásból erednek és sohasem forrottak össze a dallamszövéssé olyan sajátos „keleti” elemeivel, mint a magyar-cseremiszi-tatár-mongol ötfokúság”. E keleti dallamstílus fennmaradását csodával határosnak kell mondanunk az ezer esztendeje Középeurópa szívében élő magyar parasztnépnél. Annál is inkább, mivel a magyarság falusi néprétegei rég el vannak árasztva durr és moll zenével.

Főként a XVIII. században — mely különben irodalmunknak is nemzetietlen kora — ingott meg a magyarság ellenálló képessége az idegen befolyásokkal szemben. Elsősorban északról betörő, tót és rutén hatás mutatkozik a magyar népzeneben. Főterjesztői Bartók szerint az úri osztály tagjai lehettek, a falu népe pedig, mint régebben is, átvette a magasabb osztályokból származó műveltségi termékeket. Am az idegen dallamok már-már végzetesnek látszó beáramlása egyszerre csak elakad — ez a múlt század közepe táján történt — s a fordulat okát az új magyar falusi

⁷ Szabolcsi Bence: Népvándorlaskori elemek a magyar népzeneben. *Ethnographia*. 1934. 138—156. l.

dallamok kialakulásában találjuk meg. Mert a magyar nép amellett, hogy megőrizte régi népzenei stílusát, ugyanakkor képes volt idegen hatások beolvasztásával, más népek parasztzenejétől elütő, faji jellegű, új stílust létrehozni. Ez a stílus visszaveri az elhatalmasodó külső befolyásokat és nagy lendülettel terjeszkedik. Jellegetes vonása, hogy dallamai leggyakrabban az európai zene dur-moll rendszerén épülnek föl, de előfordulnak az egyházi hangnemekben (dor, aeol, frig stb.), sőt felismerhetünk bennük elvétve pentaton fordulatokat is, mert a nép áthasonítja a dallamokat sajátos, eredeti ízlésformái szerint. E stílus keletkezési kora aligha tehető előbbre tíz-tizenkét évtizednél, kibontakozása pedig valószínűleg a XIX. század derekán történt, még pedig Bartók szerint a következőképen: a beszivárgó rutén kolomejka-dallamok hatottak a magyar kanász-nótákra, ezekből fejlődött a verbunkos zene, s a verbunkos adta meg a lökést az új stílus kialakulására.⁸

HA NÉPZENÉNK imént vázolt kérdései felől közeledünk a cigányzenéhez, hamar leegyszerűsödik a régóta vitatott, ágas-bogas probléma. Csak meg kell vizsgálnunk: milyen dallamanyagot tartalmaz a cigány műsora? régi vagy új stílusú dallamaink tartoznak-e bele? egyáltalában milyen értékű zenét játszik a cigány?

Külföldön, ha a magyar népzene szóba kerül, sajnos, mindenkinek a cigány jut rögtön eszébe, de még elszomorítóbb, hogy hazai közönségünk széles rétegei is még mindig azt tartják, hogy a magyar néplélek „gazdag érzésvilágát legtisztább szüziességében a cigányzene fejezi ki”. Mekkora tévedésre kell rádöbbenniök, midőn kiderül erről a hol vérforralóan tüzes, hol pedig sóvárgó, fájdalomteli muzsikáról, hogy a magyar népzenehez — sem régi, sem új stílusú dallamaihoz — semmi köze nincs. Cigányzenészeink műsorának legtöbb darabja az úri osztályból kikerült szerzők műve, tehát nem népi dallam, csak *népies műdal*. Szerencsére ez a népies magyar műzene értékesebb, mint az operettslágerek, vagy a külföldi tánczene, de közös bennük, hogy ugyanolyan igényeket elégítenek ki. Kaptafára készült dallamok; a magyar *könnyű zenét* képviselik.⁹ Nem változtat e tényen az sem, hogy műdalszerzőink gyakran utánozzák a falusi dallamszerkezetet. Hozzáértő fül a dallamvonal mesterkéltbb fordulataiból úgyszólamint megállapítja, hogy falusi dallamról, vagy népies műdalról van szó. De honnét van az értékelésben kiütő ellentét, ha csak nehezen észrevehető árnyalati különbség van a dallamok között? Erre válaszul Bartók nagyfontosságú megállapítását idézzük: „A szűkebb értelemben vett parasztzene öntudatlanul működő természeti erő átalakító munkájának eredménye: minden tanultságtól ment embertömeg ösztönszerű alkotása. Ennek folytán egyedei — az egyes dallamok — a legmagasabb művészi tökéletesség példái. Kis arányaikban ép oly

⁸ Bartók Béla: Népzene és a szomszéd népek népzeneje. Bp. 1934 19. 1.

⁹ Bartók Béla: Cigányzene? Magyar zene? Ethnographia. 1931. 2. szám. 49—62. 1.

tökéletesek, akár csak a legnagyobb szabású zenei mestermű... Ezzel szemben az úri osztálynak annyira kedvelt népies műdalai, dacára egy és más érdekességüknek, annyi zenei közhelyet tartalmaznak, hogy értékben messze elmaradnak a szűkebb értelemben vett parasztdallamok mögött.”¹⁰

Átértékelődtek a magyar zenetudomány fogalmai egy emberöltő munkája árán. Az érzelgős, cifrázó játéku cigány jelentősége törpül s a romantikus lélekalkatot hordozó idősebb nemzedék eltűnése után vonzóereje valószínűleg tovább csökken. Mégsem beszélünk a cigányzenészek alkonyáról, sőt nem is tartjuk azt kívánatosnak, mert népies műzenénkben magyar különlegességet szolgálnak és tartanak fenn. Ellenben véleményünk szerint a cigány csak a romantika érzésvilágában ígézhetette meg a lelkeket hegedűjével, mert a romantikával érkezett meg az irodalomba s művészetekbe az érzelmesség és szenvedélyesség uralma.

Állításunkat zenetörténeti kutatás-eredmények is támogatják. Ugyanis legkorábbi okleveles adatunk a cigányok magyarországi zenéléséről 1489-ből való s Beatrix királyné kobzosairól szól,¹¹ de a cigányzenész sem a XVI., sem a XVII. században komolyabb szerephez nem jut, a XVIII. század magyar zenéjére pedig az egyszerre népi és nemzeti jellegű kollégiumi karének-kultusz nyomja rá a bélyegét. Csak a magyar preromantika, a „Fiatall Magyarországnak” korában keríti hatalmába a magyarság ízlését a cigány és alig másfél százada, hogy a magyar zene művelésében hatékony szerepet visz.

NÉPZENÉNK és a cigányzene kérdései körül két nagyérdekességű vita zajlott le egymástól hetven év távolságában. Manapság, mikor zenetudósaink beható kutatásai rendre megoldották a kibogozhatatlannak hitt kérdéseket s régi fogalmaink képzettartalma majd teljesen kicserélődött, érdekes vissztekinteni e vitákra.

Liszt „Des Bohémiens et de leurs musique” című könyve körül kavargott vihar a múlt század derekán, mert a nemzetközi zenevilágban ünnepezték a művészt, talán doborjáni gyermekkorának emlékeit újra átélve és kiszínezve, de a valósággal kevésbé számolva írt a cigányokról és zenéjükéről, A *cigányok* zenéjéről, mert állítása szerint a magyarok csak eltanulták a cigányok nótáit, cigány forrásból eredő dallamok azok, csak magyar szöveggel énekelik őket. Napilapok és társadalmi egyesületek riadója verte fel a magyar zenei világ csendjét. De komoly választ csak egy esztendő múltán adott a magyar tudományosság. E válasznak külön érdéyi vonatkozása van, mert Brassai Sámuel, utolsó polihisztorunk, volt Liszt vitázó ellenfele. Brassai Sámuel válaszul írt könyvének¹² előszavában indokolja munkáját: „Külföldön többen s azok közt jelentékeny emberek s még olyak is, kik ama könyv modorát hol ne-

¹⁰ Bartók Béla: A magyar népdal. VII. I.

¹¹ Dömötör Sándor: Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? Ethnographia. 1934. 3—4. sz. 156—178. I.

¹² Brassai Sámuel: Magyar- vagy cigányzene? Kv. 1860.

vetik, hol kárhoztatják, a benne foglalt főállítást mégis hiszik, fel nem bírván tenni, hogy a magyarhoni s viszonyainkat oly jól ismerő, vagy legalább ismerhető Liszt csak amúgy szélfúvatlan oly merész paradoxonnal merjen velünk s a valóval szemben állani”. Majd hatalmas tudásának óriási fegyvertárával megsemmisíti Liszt történeti, néprajzi, sőt zeneelméleti állításait is. Mi tagadás benne, könnyű dolga volt, mert Liszt nem a cigányt írja le, szertelen leírásai a romantikus művész képzeletjátékát tükrözik. Ráruhazza Liszt a cigányra a Zukunft-Musik teljes programját is, amelyért ő Wagnerrel oly hajlíthatatlanul küzdött. De mi lehetett tetszetősebb Liszt előtt ennél a kóbor, természetrajongó, fegyelmet nem tűrő, ábrándos, zenélőkedvű fajtánál. Elvakult kicsinyesség volna Liszttől adatszerű pontosságot várni, az ő képelete minden földi köteléket eloldva szárnyal. Romantikus volt ízig-vérig, már pedig a romantikus életézés szertelen, fékevesztetten csapongó.

Hetven évvel később, 1930-ban, a budapesti Zeneművészeti Főiskola könyvtárosa, Prahács Margit adta kitünő földolgozását a legújabb zenetörténeti- és folklór-kutatás eredményeinek s tisztázta a cigányzene és magyar népzene kapcsolatát a Napkelet hasábjain.¹³ Lisztet annak idején a cigányokról elragadtatott hangon írt lapjaiért marasztalta el Brassai Sámuel, most viszont Prahács Margitot a cigányok faji jellemzésében leírt kiméletlen megállapításaiért fogta perbe a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete. Sőt ügyészük tollából¹⁴ éles hanghordozású cikk jelent meg a Napkeletben, amely azt írja az ócsárolt cigányokról: „az ő munkájuk, hogy kertészkedjenek a magyar kultúra ugarán, a magyar népzene minden zenei folklortól elhanyagolt, sőt elkerült, majdnem töretlen ugarán. És ők ezt a munkát rendületlenül végzik”. Nyilvánvaló, hogy a termékeny vita lehetőségét az ellenfél megdöbbentő tájékozatlansága kizárta. Mégis azt vártuk, akik érdeklődéssel figyeltük e betüharcot, hogy zenetörténezeink védelmére kelnek Prahács Margitnak. Ehelyett magára maradva Prahács egyedül is kioktatta ellenfeleit a vitatkozók számára nélkülözhetetlen ismeretekre,¹⁵ de később bírói ítéletre kimagyarázta a cigányok páriá-életéről írottakat. Közönségünk számra tekintélyesebb részénél, amely csak a cigányzene iránt érez rokonszenvet, nem talált nagy népszerűsége Prahács Margit véleménye, de a vita annál értéke- sebb gyakorlati hasznot hozott, mert megéreztetette a tudományos kutatók érveinek ellenállhatatlan, döntő súlyát.

HARMINC ESZTENDŐVEL ezelőtt, legelső népdalközlésük előszavában írták Bartók és Kodály:¹⁶ „A magyar társadalom túlnyomó része ma még nem elég magyar, már nem elég naiv és

¹³ Prahács Margit: Cigányzene és magyar népzene. Napkelet. 1930. 1. sz. 47—52 l.

¹⁴ Dr. Járosi Jenő: A magyar nóta meg a cigány. Napkelet. 1930. 4. sz. 414—418. l.

¹⁵ Prahács Margit: A magyar népzene vitás kérdéseiről. Napkelet 1930. 509—515. l.

¹⁶ Bartók Béla, Kodály Zoltán: 20 magyar népdal, 1906.

még nem elég művelt arra, hogy az igazi népdalok közelebb férkőzzenek a szívéhez. De megjön az ideje annak is, mikor majd lesz magyar házimuzsika és a magyar család házi zenélése nem elégszik meg a legalacsonyabbrendű külföldi kuplékkal, belföldi népdalgyári portékával. Mikor majd lesz magyar énekes. Mikor nemcsak a ritkaságok néhány kedvelője tudja majd, hogy van másféle magyar dal is világon, mint a Ritka búza és az Ityókapityóka.” Ezért a célért, népzene értékének elismeréséért harcoltak Bartók, Kodály és követőik a gáncsvető akadályok sűrűjében ingathatatlan hittel s győzelemre jutásuk ideje elérkezettnek mondható. Jövőbelátó céltudatosság vezette Kodályt, amikor a ma szépen bontakozó gyermekkórus-irodalomnak megvetette az alapját. Láttára megerősödik bennünk a bizalom, hogy a mai nemzedék fölserdülésével a zenekultura nemcsak a nemzet legműveltebbjeinek kiváltsága lesz, hanem újabb tömegek meghódításával szélességben is messze kiterjed. Népzene és műzene egybeölelő, szerves magyar zenekultura épül szemünk előtt. S mint nagy szintézisek létrejöttékor mindig történik, Bartók és Kodály alkotásait is történelmi erők összeműködése lendítette a nemzetközi zeneirodalom élére. A német zenei hegemonia megtörése, Debussy életművének fölzsabadító hatása vezetnek el Kodályhoz és Bartókhoz, akik az ősi hagyományt őrző magyar népzene sajátos, eredeti dallamvonalaitól, kiaknázatlan ritmusenergiáitól és pentatóniájában rejlő kifogyhatatlan változatu összhangjaitól ihletetten teremtenek új stílust a nyugati műzenében. Alkotásaikban a magyar népzene és az egyetemes zenekultura olvadnak szétválaszthatatlan egységbe.

KÉKI BÉLA.